

sti Starororaške oblasti – Sandžaka od pre osam decenija u jednom teškom vremenu i kada je okupacija jugoslovenske (srpske) države otvorila mnoga ranija pitanja verskih i socijalnih odnosa na tom prostoru.

Bojan Dimitrijević

Bogdan Živković, YUGOSLAVIA AND EUROCOMMUNISM: YUGOSLAVIA AND THE ITALIAN COMMUNIST PARTY IN THE SIXTIES AND SEVENTIES, Beograd, Balkanološki institut, 2025, 476.

Monografija naučnog saradnika Balkanološkog instituta u Beogradu Bogdana Živkovića *Yugoslavia and Eurocommunism: Yugoslavia and the Italian Communist Party in the Sixties and Seventies* pruža argumentovana i koncizna objašnjenja odnosa komunističkih partija Italije i Jugoslavije. Napisana je na engleskom jeziku, jasno i precizno, na veoma visokom naučnom nivou. Studija je utemeljena na izvorima Arhiva Jugoslavije, Diplomatskog arhiva spoljnih poslova Republike Srbije, te Arhiva Komunističke partije Italije. Uz mnoštvo objavljenih izvora, te relevantnu domaću i stranu literaturu, studija predstavlja dubinsko zadiranje u do sada nedovoljno istražene i veoma dinamične odnose dviju komunističkih partija. Pored četiri poglavlja, monografija sadrži obiman zaključak u kome su jezgrovit i koncizno sumirani rezultati istraživanja. Ovaj zaključak, koji predstavlja zasebnu cjelinu, od posebne je vrijednosti za čitaoce koji žele da se upoznaju samo sa najosnovnijim segmentima teme.

Mada naslov ukazuje da studija tretira šezdesete i sedamdesete godine dvadesetog vijeka, Živković počinje svoju analizu znatno ranijim periodom. Ovakav pristup umnogome olakšava razumijevanje sadržaja koji je fokus Živkovićevog istraživanja, uvodeći čitaoca u temu. Tako je jedna od prvih epizoda u odnosima dviju komunističkih partija prikazana kroz djelovanje Četvrtog kongresa Komunističke partije Jugoslavije u Drezdenu 1928. godine. Tom prilikom je vođa Komunističke partije Italije Palmiro Toljati u ime Kominterne značajno uticao na unutrašnje procese i odnose među jugoslovenskim komunistima. Autor je jasno predstavio tutorski odnos koji je tom prilikom zauzeo Toljati, omogućavajući razumijevanje uzroka prvih značajnijih nesuglasica.

Svakako da odnos dviju partija nije bio obilježen isključivo rivalitetom i tenzijom, kao što ni periodi intenzivne saradnje nisu bili konstantni.

Živković je argumentovano i jasno prikazao svu kompleksnost odnosa italijanskih i jugoslovenskih komunista, koji su nerijetko bili uslovljeni događajima na međunarodnoj političkoj sceni. Tako je zajednička borba protiv fašizma tokom Španskog građanskog i Drugog svjetskog rata uticala na bližu saradnju, dok ponovni rivalitet postaje sve vidljiviji krajem ratnih sukoba i bio je uzrokovan borbom za uticaj i prestiž. Analizirajući jugoslovensko-italijanski diplomatski spor u vezi sa Trstom, autor pokazuje da su, osim krupnih međunarodnih sukoba, sporovi dviju zemalja uticali na odnose italijanskih i jugoslovenskih komunista.

Obradujući period druge polovine pedesetih, te šezdesete i sedamdesete godine prošlog vijeka, Živković se intenzivnije oslanja na izvore u poređenju sa analizom ranijih perioda, koji služe kao uvod, te se u većoj mjeri temelje na relevantnoj literaturi. Živkovićeva analiza političkih stavova i ličnosti lidera dviju komunističkih partija, Toljati i Josipa Broza Tita, bogato je potkrijepljena izvorima. U tom kontekstu autor ukazuje kako su se njihove razlike reflektovale na odnos komunističkih partija. Živković takođe objašnjava na koji način je Toljatijeva smrt uticala na taj odnos.

Monografija sadrži zanimljivu analizu politike italijanskih i jugoslovenskih komunista u kontekstu pokušaja reforme cjelokupnog komunističkog pokreta, koja je trebalo da bude zasnovana na većoj autonomiji komunističkih partija. Osim toga, praško proljeće i sovjetska intervencija u Čehoslovačkoj 1968. godine uticali su na čvršću saradnju dviju komunističkih partija koje su primarni predmet autorovog istraživanja. Takav tok događaja nije začuđujući, budući da su italijanski i jugoslovenski komunisti doživljavali napad na Čehoslovačku kao napad na njih same. Stoga ih je borba za autonomiju od Moskve zbližavala. Međutim, dalji tok autorovog izlaganja ukazuje da ovakvo savezništvo nije dugo trajalo, budući da su Italijani odstupili od svoje prethodne politike otpora prema SSSR-u. Osim ove upečatljive epizode cjelokupna monografija promatra odnos italijanskih i jugoslovenskih komunista kroz prizmu jugoslovenske politike prema SSSR-u, što predstavlja originalan i značajan doprinos.

Pokušavajući da objasni različite faze odnosa komunističkih partija, autor analizira tok i posljedice brojnih partijskih sastanaka. Živković je nastojao da pronikne u razmišljanja komunističkih vođa i pregovarača u okolnostima velike neizvjesnosti. Ovaj psihološki segment bitno doprinosi kontekstualizaciji teme i rasvjetljava lične stavove i uvjerenja, koja su povremeno

uticala na političke odluke. U tom kontekstu Živković je prikazao Josipa Broza Tita kao političara koji je iskreno vjerovao u reformu komunističkog pokreta, te je to uvjerenje bilo glavni motiv njegovih bliskih odnosa sa Komunističkom partijom Italije.

Prateći dalji tok autorovog izlaganja, čitalac će shvatiti da su odnosi između komunističkih partija u Italiji, Jugoslaviji i SSSR-u početkom sedamdesetih godina ponovo ušli u turbulentnu fazu. Italijanski komunisti su bili razočarani tutorskom politikom Moskve prema ostalim članicama Istočnog bloka, a potom i Jugoslavijom, koja se sve više približavala SSSR-u. Osvrćući se na unutrašnje jugoslovenske krize i njihove rasplete autor objašnjava razloge ponovnog približavanja italijanskih i jugoslovenskih komunista nakon 1974. godine. Ovakav pristup se čini naročito zanimljivim, budući da autor na originalan način sagledava posljedice unutrašnjih procesa u Jugoslaviji. Studija obuhvata analizu politike jugoslovenskih komunista ne samo sa italijanskim komunistima, već holistički promatra pitanje jugoslovenske politike prema cjelokupnom komunističkom pokretu.

Autor se ne ograničava samo na opis sastanaka partijskih rukovodstava i analizu političkih procesa. Pomenute su i ideološke razlike između sovjetskih i jugoslovenskih komunista, kojima su istoričari već posvetili značajnu pažnju. Mnogo veći doprinos predstavlja ideološko poređenje italijanskih i jugoslovenskih komunista tokom različitih perioda njihovog djelovanja. U sličnom kontekstu, zanimljiva je autorova analiza socijaldemokratskih odlika italijanske i jugoslovenske komunističke partije. Osim ideoloških, Živković je takođe tumačio ostale sličnosti i razlike dviju partija.

Doprinosiće lakšem razumijevanju evrokomunizma, autor pruža koncizan pregled njegovog nastanka i razvoja. U skladu sa naslovom monografije, prikazani su i različiti aspekti odnosa Jugoslavije i evrokomunizma. Taj zadatak podrazumijevao je autorovo široko istorijsko znanje, budući da je ovaj odnos bio uslovljen cjelokupnom svjetskom političkom scenom. Nastojeći da u potpunosti zaokruži temu svog istraživanja, Živković obrađuje uzroke pada popularnosti komunizma u svijetu početkom osamdesetih godina prošlog vijeka.

Na sličnu temu nedavno je monografiju objavio mladi ali veoma perspektivni istoričar Luka Filipović, naučni saradnik Instituta za savremenu istoriju. Dok Filipović daje značajan doprinos teoretskoj ravni, te analizi jugoslovenske perspektive, Živković insistira na heuristič-

kom pristupu i pogledu italijanskih komunista. Stoga se ove dvije studije pokazuju kompatibilnim i vrijednim doprinosima, koje istoj temi doprinose na različite načine.

Izvjesno je da će djelo Bogdana Živkovića biti nezaobilazna literatura za poređenje i sagledavanje odnosa italijanske i jugoslovenske komunističke partije. Osim toga, kroz analizu ovog dinamičnog odnosa, monografija na originalan način doprinosi boljem razumijevanju pojedinih segmenata unutrašnje italijanske i jugoslovenske političke scene, kao i različitih faza Hladnog rata.

Danilo Kovač

Салваторе Лои, ЈУГОСЛАВИЈА 1941, (превела и приредила Мила Михајловић), Нови Сад–Трст–Рим, Архив Војводине–Unione degli Istriani–Oltre il mare, 2025, 246.

Salvatore Loi (ital. Salvatore Loi, 1917–1990) bio je italijanski pravnik i lingvista. Ipak, najveći trag, barem iz srpske i jugoslovenske perspektive, ostavio je kao učesnik Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji, gdje se tokom 1941. našao kao mobilisani rezervni potporučnik italijanske vojske. Bora-veći u dijelovima Dalmacije i Like naseljenim pretežno srpskim stanovništvom, on se istakao kao jedan od predvodnika italijanskih jedinica koje su, iako okupatorske i u savezničkom odnosu sa novoformiranim Nezavisnom Državom Hrvatskom (NDH), koliko je to bilo moguće, štatile srpski živalj od ustaškog terora. Sem aktivnog učešća u akcijama na samom terenu, Loi je, bilježeći svoja zapažanja, ostavio dragocjene istorijske izvore koji znatno rasvjetljuju okolnosti događaja i razvoj situacije tokom prve ratne godine. Time se poslije rata bavio i stručno, pa su nastala lična svjedočanstva upotpunjena podacima iz italijanskih arhiva. Neki od njegovih tekstova prevedeni su na srpski jezik i objavljivani još u srpskoj emigraciji sedamdesetih i osamdesetih godina XX vijeka, a odlikuju ih izuzetno pozitivne ocjene djelovanja, karaktera i opšte istorijske uloge ravnogorskog pokreta, odnosno Jugoslovenske vojske u Otadžbini i njenih najznačajnijih ličnosti.

Predmet ovog prikaza je njegovo prvo objavljeno djelo, čija su tema dešavanja na prostoru Dalmacije i Like ljeta 1941. godine. Pred italijanskim čitaocima ono se našlo još 1953, pod naslovom *Jugoslavija 1941* (Torino: Nastro azzuro, 1953). Ipak, na njegovo srpsko izdanje čekalo se više od sedam decenija, do 2025. godine, kada je, zahvaljujući prevodu i uredničkom radu dr Mile Mihajlović, konačno objavljeno.